

przyznaje na początku tej książki sam Autor („To, čo nám zanechal Aristoteles alebo múdry Cicero, ktorý v Ríme najväčším rečníkom bol, to sa ja stručne jedno po druhom pokúsim podať [...]”, s. 301). Okół uzupełnia nie wyrażone już tak jednoznacznie dalsze źródła inspiracji Rakovskiego, pokazując wielu reformacyjnych autorów, na których pracach się opierał (Melanchton, Karion, Sleidan, Funcchio, Reusner, Sabin).

Przedstawione tu tytuły prac politycznych Rakovskiego nie są jednakże czystym naśladownictwem. Wiele miejsc tych traktatów świadczy o twórczej adaptacji starożytnych i reformacyjnych doktryn do warunków naddunajskiej części monarchii habsburskiej drugiej połowy XVI w. Interesujące prace Rakovskiego są ciekawym materiałem do badania znajomości doktryn politycznych i prawnych okresu starożytności i reformacji w Europie środkowej XVI w., przykładem ich zastosowania w nowych warunkach i środowisku. Są ponadto rzadkim przykładem dzieł całkowicie politycznych, z punktu widzenia ich treści, a podanych równocześnie w wierszowanej formie. Ta przyjemna i łatwa forma przekazu poważnych treści wpływała chyba na większą dyfuzję myśli politycznej starożytności i poglądów reformacyjnych w uherckim społeczeństwie. Cenne wydawnictwo Słowackiej Akademii Nauk w znacznym stopniu wzbogaca naszą wiedzę o tych wszystkich sprawach. Stanowi jeden z punktów wyjścia dla syntezy doktryn polityczno-prawnych znajdujących się poza wielkimi systemami.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

Marian Drozdowski, *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764 - 1793. Działalność budżetowa sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Warszawa—Poznań 1975, ss. 216. PWN PAN Oddz. w Poznaniu. Seria: Historia, t. I.

Zadania ukazania przeobrażeń polskiego systemu budżetowego w czasach Stanisława Augusta (opierając się na szczegółowych badaniach rachunkowości sejmu) podjął się poznański historyk Marian Drozdowski, badacz dziejów gospodarczych.

W swoim czasie R. Rybarski stwierdzał, że „dla zagadnień bytu państwa sprawy skarbowe mają nie byle jaką doniosłość, szczególnie zaś ważne były w epoce, której hasłem stały się skarb i wojsko”. Zarazem wskazywał Rybski, że pracą swą „chcę ułatwić bardziej szczegółowe studia”¹; przyznawał też, że nie wykorzystał archiwaliów wileńskich i materiałów skarbu królewskiego. W fundamentalnej pracy Rybarski wysunął szereg postulatów badawczych z dziejów skarbowości.

Wyzyskując badania Rybarskiego — M. Drozdowski w znacznie szerszym zakresie zajął się problematyką budżetową, opierając się na większym zasobie materiałów archiwalnych i ujmując problem wszechstronnie na podstawie osiągnięć nauki finansów, polityki finansowej i prawa budżetowego². Ten ostatni aspekt — szeroko rozwinięty w pracy — jest szczególnie interesujący dla historyków państwa i prawa, i badaczy dziejów naszej skarbowości. Przeprowadzając odróżnienie bilansu i budżetu, ujmując problem porównawczo, M. Drozdowski szczegółowo pokazał, na jakiej drodze powstawał pierwszy polski budżet z 1768 r. Zarazem dał Autor ocenę tegoż budżetu, wykazując zarówno strony dodatnie jak i trudności ówczesnie tworzonego planu finansowego państwa, jego dochodów i wydatków. Podjął też trud przedstawienia

¹ R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 1, 2.

² Ostatnio szersze uwagi w pracy N. Gajl, *Budżet a skarb państwa*, Warszawa 1974, s. 27 i n., s. 65 i n.

problematyki budżetowej w latach następnych, dobie rozbiorów, sejmu Czteroletniego i grodzieńskiego. Cenna jest konfrontacja postanowień sejmowych z wykonaniem budżetu w praktyce, opracowanie szczegółowych tabel ukazujących dochody i wydatki, zarówno projektowane jak i faktycznie realizowane, które będą podstawowym źródłem dla dalszych badań nad życiem gospodarczym i skarbowością tej epoki. Należy też zwrócić uwagę na wykorzystanie materiałów archiwalnych i to nie tylko zasobów AGAD (i w nim m. in. ocalałej części Archiwum Skarbu Koronnego), ale i sięgnięcie przez Autora do akt Komisji Skarbu W. Ks. Litewskiego (CGIA LSSR w Wilnie) i Recesów Stanów Prus Królewskich w WAP Gdańska. Krytyczne podejście do literatury przedmiotu pozwoliło Autorowi na wiele cennych uzupełnień, sprostowań i poszerzenie naszego spojrzenia na dzieje skarbowości drugiej połowy XVIII w. Problematykę — zakresioną pod tytułem pracy — przedstawił Autor w czterech rozdziałach, w ujęciu chronologicznym ukazując żmudną i trudną drogę tworzenia budżetu od sejmu 1766, 1767/68 (rozdz. I), charakteryzując działalność budżetową sejmu w dobie Rady Nieustającej (rozdz. II), ukazując osiągnięcia budżetowe sejmu Czteroletniego — ówczesnie swoistą rewolucję skarbową (rozdz. III), aż po ostatni preliminarz sejmu 1793 (rozdz. IV). W zakończeniu pracy, obok uwag podsumowujących, znalazło się porównanie polskiego dorobku w zakresie budżetowania z dorobkiem innych państw w tym okresie. Godne uwagi są ustalenia Autora w zakresie porównań budżetu Anglii i Polski ze wskazaniem pierwszeństwa Anglii w powstaniu budżetu, a pierwszeństwa Rzeczypospolitej w kontroli finansowej władz ze strony sejmu. Była to jedna z ważnych cech polskiego parlamentaryzmu.

W zakresie konstrukcji preliminarzy budżetowych — co ukazał Autor szczegółowo — Polsce udało się w drodze wieloletniej praktyki, metodą prób i błędów, dojść do ustalenia preliminarza nie odbiegającego poziomem od Anglii, a stojącego na wyższym poziomie niż w innych państwach.

W badaniach działalności budżetowej sejmu Autor nie ograniczył się do diariuszy sejmowych i ustaw, ale skrzętnie zebrał projekty sejmowe, druki ulotne i ówczesną literaturę polityczną. Stąd też w pracy obok zestawień liczbowych udało się ukazać drogę jaką powstawały tabele, stające się z czasem coraz zrozumialsze dla szerszego grona posłów, którzy z trudem wyzwalali się od partykularnego spojrzenia na sprawy finansów kraju (s. 81 i n.). Podjął też Autor — co cenne — próbę ukazania realizacji budżetu w praktyce i nieco uwagi poświęcił organom administracyjnym, do których należało wykonywanie budżetu. W tym zakresie oparł się głównie na literaturze i z konieczności charakterystyka działalności centralnych organów administracji skarbowej w tym zakresie jest niepełna. Nie uwzględnił trudności, jakie musiano przezwyciężać w praktyce, w działaniu, kształtując sposób funkcjonowania, zakres uprawnień poszczególnych organów administracyjnych i ich obowiązków. Z krótkich uwag Autora rysuje się na tym odcinku zbyt optymistyczny obraz działalności administracji skarbowej, a niewielkie wzmianki o trudnościach komisji skarbowych w różnych okresach nasuwają wiele pytań, a zarazem postulatów dla dalszych badań nad historią administracji skarbowej tego okresu.

Utworzenie Komisji Skarbowej koronnej w 1764 r. postawiło ją wobec wielu problemów, jak ustalenie trybu działania organu kolegalnego, przygotowanie podziału czynności wśród komisarzy (co Autor przyjmuje za wprowadzone), zorganizowanie pracy biura i administracji lokalnej. Opierając się na doświadczeniach komisji koronnej łatwiejsze było organizowanie komisji litewskiej. Przewyciężając wiele trudności komisje w zakresie skarbowości z każdym rokiem działały lepiej, ale wydarzenia polityczne — na co Autor wskazuje — zakłócały tok ich prac. W dobie Rady Nieustającej obok komisji powołano Departament Skarbowy. W świetle omawianej pracy wydawać by się mogło, że komisje podporządkowały się Departamentowi, który działał dobrze i regularnie. W praktyce komisje działały dobrze (z okresowymi trudnościami w komisji litewskiej), a zakres ich uprawnień nie został zmniejszony. Na-

tomiast Departament Skarbowy — na co zwraca uwagę R. Rybarski³ — nie doszedł do większego znaczenia. Współpraca między Departamentem a komisjami nie zawsze była dobra. W wielu spornych sprawach między komisją a Departamentem organizowano konferencje delegatów komisji z delegatami Departamentu.

W ocenie komisji skarbowej litewskiej autor nie odbiega od ustaleń i opinii S. Kościalkowskiego. Uwagę M. Drozdowskiego zwrócił projekt reformy Komisji Skarbu W.X.L. w 1784 r. (s. 128), gdy jego zdaniem, na sejmie grodzieńskim „projektowano dodanie jej do pomocy tzw. Rady Ekonomicznej *Extra cadentias*, a więc stałego organu [...]” i „Komisja Skarbowa Litewska miała więc zostać oddana pod kuratelę Rady Ekonomicznej [...]”. W rzeczywistości Departament Skarbowy na sesji 14 VI 1784 r. rozważał bliżej nie znany projekt zmierzający do poprawy ściągania podatków i rachunkowości Komisji Litewskiej; w swej opinii przytoczył w całości konstytucję sejmową 1764 r. powołującą Radę Ekonomiczną dla spraw skarbowych, działającą między kadencjami komisji i konstytucją 1778 r. dotyczącą kadencji komisji Litewskiej i uznał te dwie ustawy za wystarczające dla uregulowania działalności Komisji Litewskiej⁴.

Nieco uwagi poświęcił M. Drozdowski komisji Skarbowej ON (s. 134 i n.); badając ustawodawstwo sejmu 1793 r. stwierdza, że komisje skarbowe wyposażono w identyczne kompetencje jak w roku 1775 i 1776 (s. 166), choć w rzeczywistości zakres ten był nieco zmieniony, m. in. w dziedzinie sądownictwa. Dostrzegł też M. Drozdowski lukę w naszych wiadomościach co do działań administracji skarbowej lokalnej, mających ogromne znaczenie dla skarbowości tego okresu.

Na tle pracy M. Drozdowskiego uwidocznia się nie tylko potrzeba badań nad skarbowością lokalną, lecz i nad całokształtem administracji skarbowej tego okresu. Czekają też na badaczy akta Kamery królewskiej nie tylko jako zarządu dóbr królewskich, ale i skarbu królewskiego, często asygnującego różne kwoty na najpilniejsze wydatki państwowe, pozwalające też na pokazanie gospodarki finansami królewskimi na tle gospodarki funduszem publicznym.

Znawca problematyki budżetowej Marian Weralski pisze: „Budżet państwa jest instytucją historyczną. Powstał i rozwijał się w określonych warunkach społeczno-gospodarczych. [...]. W celu wyjaśnienia istoty instytucji budżetu trzeba przeprowadzić analizę budżetu jako instytucji historycznej w jej rozwoju, z uwzględnieniem różnych treści, formy i roli w zależności od warunków miejsca i czasu”⁵.

M. Drozdowski w swej pracy przedstawił zarówno powstanie polskiego budżetu 1768 r., jego zmiany, jak i trudną rodzimą drogę kształtowania się gospodarki budżetowej, co stanowi o wartości jego książki.

GRAŻYNA BAŁTRUSZAJTYS (Warszawa)

Henri Grange, *Les idées de Necker*, Librairie C. Klincksieck, Paris 1974, ss. 669.

Jacques Necker (1732 - 1804), francuski minister skarbu w latach 1777 - 1781 i minister stanu w latach 1788 - 1790, zawsze interesował historyków, zwłaszcza badaczy rewolucji burżuazyjnej we Francji. Jego bezpośredni udział i wpływ na przebieg

³ R. Rybarski, o.c., s. 19.

⁴ AGAD, ML VII, 120 cz. II, s. 87: *Departament ma za powinność donieść P. Radzie, iż te obydwie ustawy dostatecznym powinny być prawidłem dla P. Komisji Skarbu Litewskiego, do uregulowania Rad, wnoszenia podatków i odbierania od oficjalistów raportów, i to na wzór postępowania w tej mierze Komisji Skarbu Koronnego*. M. Drozdowski w swej pracy (s. 128 przyp. 92 i 93) powołał to źródło, inaczej interpretując jego treść.

⁵ M. Weralski, *Socjalistyczne instytucje budżetowe*, Warszawa 1966, s. 11.